

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823

№1(3)/2024, 1-11

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 65 (0843-16)

DOI: [10.52754/16948823_2024_1\(3\)_1](https://doi.org/10.52754/16948823_2024_1(3)_1)

ЖАРАНДЫК КООМ ИДЕЯСЫНЫН ТАРЫХЫЙ-ФИЛОСОФИЯЛЫК ӨНУГҮҮСҮ

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЕ РАЗВИТИЕ ИДЕИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL DEVELOPMENT OF THE IDEA OF CIVIL SOCIETY

Базаркулова Тазагуль Амановна

Базаркулова Тазагуль Амановна

Bazarkulova Tazagul Amanovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

taza-80@mail.ru

Эшеналиева Дунуякан Туратбековна

Эшеналиева Дунуякан Туратбековна

Eshenaliyeva Dunuyakan Turatbekovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

dikastal@mail.ru

Акаев Аскар Абдыраимович

Акаев Аскар Абдыраимович

Akaev Askar Abdyraitovich

саясий и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.полит. н., доцент, Ошский государственный университет

Associate Professor, Osh State University

Askarakaev71@mail.ru

ЖАРАНДЫК КООМ ИДЕЯСЫНЫН ТАРЫХЫЙ-ФИЛОСОФИЯЛЫК ӨНҮГҮҮСҮ

Аннотация

Бул макалада автор жарандык коом идеясынын тарыхый-философиялык өнүгүүсү туурасында кеп кылат, андан тышкары анда айтылгандай, жарандык коомдун мыйзамдары мыйзам чыгаруу бийлиги тарабынан белгиленет жана бүтүндөй коомду жана ар бир инсанды өзүнчө сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган. Жарандык коомдун ичинде мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөө жана анын тышкы саясий кызыкчылыктарын камсыз кылуу, тиешелүүлүгүнө жараша, аткаруу жана федералдык бийлик тарабынан чакырылган. Бул эки бийлик тең мыйзам чыгаруу бийлигинен алынган, ага баш ийген. Акыркысы, жарандык коомдун бардык мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын билдирип, өкүлчүлүктүү мүнөзгө ээ. Бирок ал элдин ишенимин актоону токтотсо, аны жок кылышы же алмаштырышы мүмкүн. Көрүнүп тургандай, Дж. Локк Аристотелдин мамлекеттеги бийликти бөлүштүрүү жана жарандык коомдогу жеке менчиктин ролу жөнүндө идеяларын иштеп чыккан.

Ачык сөздөр: жарандык коом, коомдук илимдер, эволюция, мамлекет, саясат, идеал, статус, рух, үй-бүлө.

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКОЕ РАЗВИТИЕ ИДЕИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В этой статье автор говорит об историко-философском развитии идеи гражданского общества, кроме того, в ней говорится, что законы гражданского общества устанавливаются законодательной властью и направлены на сохранение и развитие общества в целом и каждого человека в отдельности. Контроль за соблюдением законов в гражданском обществе и обеспечение его внешнеполитических интересов призваны осуществлять исполнительная и федеральная власти соответственно. Обе эти власти были взяты из законодательной власти, которой они подчинялись. Последний имеет репрезентативный характер, выражая интересы всех членов гражданского общества. Но если он перестанет оправдывать доверие людей, он может уничтожить или заменить его. Как видите, Дж. Локк развил идеи Аристотеля о разделении власти в государстве и роли частной собственности в гражданском обществе.

Ключевые слова: гражданское общество, общественные науки, эволюция, государство, политика, идеал, статус, дух, семья.

HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL DEVELOPMENT OF THE IDEA OF CIVIL SOCIETY

Abstract

In this article, the author talks about the historical and philosophical development of the idea of civil society, in addition, it says that the laws of civil society are established by the legislature and are aimed at preserving and developing society as a whole and each individual. The executive and federal authorities, respectively, are called upon to monitor compliance with laws in civil society and ensure its foreign policy interests. Both of these authorities were taken from the legislative branch to which they were subordinate. The latter has a representative character, expressing the interests of all members of civil society. But if he stops justifying people's trust, he can destroy or replace it. As you can see, J. Locke developed Aristotle's ideas about the division of power in the state and the role of private property in civil society.

Keywords: civil society, social sciences, evolution, state, politics, ideal, status, spirit, family.

Киришүү. Коомдук илимдердин көптөгөн тармактары жарандык коомду жана анын идеялык эволюциясын изилдейт. Бул көйгөйгө өзгөчө көңүл буруу философияда колдонулат, анткени түшүнүк анын чөйрөсүндө пайда болгон. Философиялык теориялар, адатта, алардын тарыхый өнүгүшүнүн жана генезисинин контекстинде талданат. Жарандык коомдун идеялары Платон, Аристотель жана Цицерон сыяктуу байыркы грек ойчулдарына таандык тарыхый-философиялык тамырларга ээ, алар жарандык коом түшүнүгүн алдын ала билишкен.

Антикалык философиянын классиги Платон жарандык коом түшүнүгүн колдоно элек, анын үстүнө, анын эмгектеринде мамлекеттин эч кандай конкреттүү аныктамалары да жок. Ошого карабастан, анын мамлекет, коом жана жаран жөнүндөгү идеялары жарандык коом “теориясынын калыптанышынын башталышы болгон. Платон мамлекеттин пайда болушу, алардын муктаждыктарын канааттандыруу зарылчылыгы менен түшүндүрүлөт. Муктаждыктын көбүн сезип, көптөгөн адамдар чогуу жашоо жана бири-бирине жардам көрсөтүү үчүн чогулушат: мындай биргелешкен конуш жана бизге мамлекеттин атын алат...» (Платон, М., 1994, 116-б.).

Ошентип, философ мамлекетти бүдөмүк жана белгисиз көрүнгөн “биргелешкен конуш” деп аныктайт. Платондун айтымында, кемчиликсиз мамлекеттин идеалы жалпы жыргалчылыкка жетүү максатында адилеттүүлүктүн үстөмдүгүндө жатат. Анын пикири боюнча, идеалдуу мамлекеттеги ар бир жаран башкарууга катышып, коомдук эмгек бөлүштүрүү менен аныкталган социалдык статуска ылайык өз милдеттерин аткарат. Платон жарандардын социалдык теңсиздигин алардын табигый теңсиздиги менен түшүндүрөт, ага ылайык ар бир мүлк рухтун белгилүү бир бөлүгүнө туура келет. Рухтун түзүлүшүндөгү акылдуу, каардуу жана кумарлуу компоненттерди бөлүп көрсөтүү менен, ал коомду үч класска бөлөт: философ башкаруучулар, жоокерлер, дыйкандар жана кол өнөрчүлөр.

Кемчиликсиз мамлекеттин бар болушунун эң маанилүү шарттары мыйзамдар менен камсыз кылынган анын бардык жарандарынын тилектештиги жана биримдиги болуп саналат. Атактуу “мамлекет” диалогунда философ мындай деп жазат: “Мыйзам калктын кайсы бир катмарынын жыргалчылыгын эмес, бүтүндөй мамлекеттин жыргалчылыгын көздөйт. Бирде ишеним менен, бирде күч менен ал бардык жарандардын биримдигин камсыз кылып, алардын бири-бирине коом үчүн пайдалуу болгон деңгээлде өз ара пайдалуу болушун камсыздайт” (Платон, М., 1994, 301-б.). Жарандардын биримдиги мамлекеттин бүтүндүгүн камсыз кылат, ансыз жеке адам эч нерсе эмес. Качан гана ар бир жаран өз милдеттерин так аткаруу менен коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына өзүн толугу менен баш ийдиргенде, жалпы жакшылыкка жетишүүгө болот. Көрүнүп тургандай, “бөлүк” жана “бүтүн” дилеммасын Платон “бүтүндүн” пайдасына чечип, аны философиянын тарыхындагы биринчи холизмдин өкүлдөрүнө ыйгарууга мүмкүндүк берет.

Эгерде Платондун ою боюнча, мамлекеттин пайда болушунун себеби адамдын муктаждыктарынын ар түрдүүлүгүнө байланыштуу коомдук эмгек бөлүштүрүү болсо, анда Аристотелдин ою боюнча, мамлекет “табигый пайда болуунун продуктусу” жана “табиятта бар нерсеге таандык” (Аристотель, М., 1983, 376-б.).

Аристотель өз эмгегинде “саясат” мамлекет жана коомдук уюм түшүнүгүн талкуулайт (Гаджиев К.С., М., 1991, 331-б.). Ал мамлекетти жалпы жыргалчылыкка жана адилеттүүлүккө жетүү үчүн адамдар чогулган коомдук түзүлүштүн бир түрү катары карайт. Бул контекстте ал коомдук организмдин эң жогорку формасы катары анын маанилүүлүгүн баса белгилеп,

“саясий жалпылык” түшүнүгүн киргизет (Аристотель, М., 1983, 376-б.). Аристотель коомдук түзүлүштүн ар кандай формаларын, анын ичинде үй-бүлөнү жана калктуу конушту, анын ою боюнча, мамлекет алдында турат. Ошентип, ал мамлекетти коомдук уюмдун примитивдүү формаларынан табигый өнүгүү катары көрөт. Мамлекет коомдук түзүлүштүн эң жогорку формасы деген бул идея Аристотелдин саясий философиясындагы эң маанилүү түшүнүктөрдүн бири болуп, андан кийин саясий ойдун өнүгүшүнө олуттуу таасирин тийгизген.

Грекче *politike* (жаран) деген сөздөн келип чыкканын, ал эми *koionia* которгондо “коом” дегенди билдирерин эске алсак, *politike koionia* сөзү “жарандык коом” дегенди билдирет. Көрүнүп тургандай, Аристотелдин жарандык коому саясий коом, же мамлекет болуп саналат. Платондун көз карашын карманып, Стагирит үй-бүлөнүн, айылдын жана мамлекеттин катышын бүтүн менен бөлүктүн катышы катары карайт. Үй-бүлө жана айыл мамлекеттин алдында тарыхый жарандардын жатаканасынын түрү катары, ага чейин пайда болгон. Бирок бөлүк менен бүтүндүн диалектикасынын контекстинде, мамлекет, үй-бүлө менен индивидден баштапкы бүтүн нерсе катары: “үй-бүлөгө жана ар бирибизге салыштырмалуу мамлекет табиятынан баштапкы: анткени бүтүн бөлүктөн мурун болушу керек”. Аристотелдин ою боюнча, мамлекеттен тышкары адам “айбан же кудай” болуп калат (Аристотель, М., 1983, 378-б.). Көрүнүп тургандай, анын бүтүндүк жана бөлүк катышында Платон сыяктуу эле, бүтүндөй мамлекетке артыкчылык берилет.

Бирок, Стагириттин бөлүктүн жана бүтүндүн диалектикасына болгон мамилеси устатынын көз карашынан кескин айырмаланат. Биринчиден, ал Платон биримдиктин, мамлекеттин бүтүндүгүнүн ролун ашыра айтууга туура эмес деп эсептейт, анткени мамлекеттин биримдигин бекемдөөгө дайыма умтулуу анын өлүмүнө алып келиши мүмкүн. Аристотелдин ишеними боюнча, мамлекеттин биримдиги Платон талап кылгандай абсолюттук эмес, салыштырмалуу болушу керек.

Стагирит Платондун мамлекетине каршы, анда бардыгы катуу жөнгө салынган жана бирдиктүү. Мамлекеттин биримдиги, философтун пикири боюнча, анын көптүгүндө жатат, жана алардын ортосундагы сапаттык жактан айырмаланган жана өзүн-өзү камсыз кылган элементтердин жыйындысы. Улуу грек ойчулу “мамлекет мамлекет тарабынан бир бүтүн болуп бириктирилген массив өзүн-өзү актай турган учурда жүзөгө ашырылат. Эгер өзүн-өзү калыптандырган мамлекет артык болсо, анда чоңураак абалга караганда биримдиктин аз даражасы артык” (Аристотель, М., 1983, 405-б.).

Экинчиден, Аристотель мамлекеттин жыргалчылыгын жана бактысын түшүнүүдө устатынан айырмаланат. Эгерде Платон бүтүндөй мамлекеттин бактысы үчүн сөзсүз түрдө анын айрым бөлүктөрүнүн бактысы болбосо, анда анын шакирти тескери көз карашта болгон. “Эгерде анын көпчүлүк бөлүктөрү же жок дегенде кээ бирлери бактылуу болбосо, бүт мамлекетти бактылуу кылуу мүмкүн эмес”, – деп жазат Аристотель (Аристотель, М., 1983, 414-б.). Ал бүтүндү жана бөлүктү түшүндүрүүгө диалектикалык мамиле кылат жана бүтүндү бөлүктөрдүн суммасы катары моралдык этикалык түшүнүү анын математикалык түшүнүгү менен бирдей эмес деп эсептейт. “Кантсе да, бакыт түшүнүгү жуп сан менен бир категорияга кирбейт: так терминдер болгондо сумма жуп санды түзүшү мүмкүн, бирок бакыт жөнүндө мындай болушу мүмкүн эмес. Эгер кароолчулар бактылуу болбосо, анда ким бактылуу?”, – дейт улуу философ (Аристотель, М., 1983, 414-б.).

Аристотель “мамлекет жашоо үчүн гана эмес, негизинен бактылуу жашоо үчүн жаратылган” деп эсептейт (Аристотель, М., 1983, 509-б.). *Politike koinonia* башкы максат- бул ар бир жарандын жыргалчылыгы жана бактысы жок мүмкүн болбогон жалпы жыргалчылыкка жана бакытка жетүү. Баарынын жыргалчылыгы, Стагириттин ишеними боюнча, адилеттүүлүк. Ал эми адилеттүү башкаруу укукка, мыйзамды сактоого негизделген. “Адилеттүүлүк түшүнүгү, – деп жазган ал, – мамлекет түшүнүгү менен байланыштуу, анткени адилеттүүлүктүн өлчөмү катары кызмат кылган укук саясий байланышты жөнгө салуучу норма болуп саналат” (Аристотель, М., 1983, 380-б.). Мындан көрүнүп тургандай, *politike koinonia* – бул этикалык жана саясий мазмунун синкреттик түрдө компоненттери бириктирилген категория.

Албетте, Аристотелдин жарандык коомдун түшүнүгү, анын азыркы түшүнүгү менен бирдей эмес, бирок, биздин пикирибиз боюнча, кээ бир окшоштуктар болушу мүмкүн. Стагирит боюнча, *politike koinonia* эң мыкты түрү катары саясаттын социалдык негизин жарандар, башкача айтканда, жер менчигине ээ, өз мамлекетин коргоого катышууга жана башкарууга укуктуу адамдар түзөт. Саясаттын маанилүү белгилери: мыйзамдын үстөмдүгү, жалпы жыргалчылыкка жана даанышмандыка умтулуу, жеке менчиктин болушу, орто таптын сандык үстөмдүгү, бийликтин мыйзам чыгаруу, административдик жана сот болуп үч бутакка бөлүнүшү.

Бүгүнкү күндө жарандык коомду калыптандыруунун эң маанилүү детерминанттары болуп укуктун үстөмдүгү, жогорку руханийлик жана адеп-ахлак, жеке менчик үстөмдүк кылуу менен менчиктин түрлөрүнүн көп түрдүүлүгү, орто таптагы коомдун социалдык түзүмүндө үстөмдүк кылуу саналат. Көрүнүп тургандай, оптималдуу мамлекеттик түзүлүш катары аристотелдик саясаттын айрым өзгөчөлүктөрү азыркы жарандык коомдун маанилүү белгилери менен окшош. Бирок эскертүү керек: байыркы демократия чектелген жана көбүнчө азчылык болгон жарандарга гана жеткиликтүү болгон (“мамлекет – эркин адамдардын шериктештиги”) (Аристотель, М., 1983, 456-б.).

Ошентип, Аристотель мамлекет жөнүндөгү окуусунда жарандык коомду калыптандыруунун саясий, экономикалык, социалдык жана адеп-ахлактык жактан руханий өбөлгөлөрүн маңызы боюнча түзгөн.

Байыркы грек философиясынын классиктеринин идеяларын Рим ойчулу Цицерон иштеп чыккан. Анын жардамы менен *politike koinonia* латын тилиндеги *societas civilis* жарандык коом деп атала баштаган. Аристотелдин артынан Рим философу *societas civilis* пайда болуусунун биринчи себеби “чогуу жашоого тубаса муктаждык” деп эсептейт (Цицерон, М. Т., М., 1994, 20-б.). Жарандык коомдун пайда болушунун дагы бир себеби, адамдардын ортосунда макулдашууга жетишүү болгон. “Бирок макулдук менен байланышкан көптөгөн адамдар болбосо, жарандык коом деген эмне?”- римдик ойчул өзүнүн суроосуна жооп берет (Цицерон, М. Т., М., 1994, 20-б.). Жарандык коомдун *societas civilis* туундусу, анын энчиси – бул мамлекет. *res publica* термини Цицерондун убагында бүткүл коом колдонгон темага карата колдонулган. “Мамлекет жөнүндө” диалогунда Цицерон мындай деп жазат: “жалпы байлык, жарандык коомчулуктун байлыгы” (Цицерон, М. Т., М., 1994, 20-б.). Ушундан улам, Цицерондо “жарандык коом” жана “мамлекет” түшүнүктөрү дал келген эмес деген тыянак чыгарууга болот.

Жогоруда айтылгандардан улам, мамлекеттин болушунун зарыл шарты-бул жарандык коомдун бардык мүчөлөрү аткарган мыйзамдын үстөмдүгү. Жарандардын мыйзамда белгиленген укуктары бардык жарандар үчүн бирдей болууга тийиш. Бул мамлекет тарабынан камсыз кылынат. Мамлекеттин өзү “жалпы укук тартиби” дегенди билдирет. Ошентип, Цицерон, биринчиден, мамлекет менен жарандык коомдун ортосунда жакшы чек койду, экинчиден, мамлекеттин келишимдик теориясынын идеяларын алдын ала айтты, үчүнчүдөн, Платонду конструктивдүү сындады, ошентсе да анын идеалдуу мамлекет жөнүндөгү окуусунда “жарандыктын акылга сыярлык негиздерин көрө алды” (Цицерон, М. Т., М., 1994, 47-б.) тактап айтканда, мамлекеттүүлүктүн укуктук негиздери.

Ошентип, байыркы философтордун коом жана мамлекет жөнүндөгү окуулары “жарандык коом” түшүнүгүн калыптандыруунун идеялык теориялык негизи болуп калды. Бул түшүнүккө алар тарыхый доордун теориясынын жана практикасынын өнүгүү деңгээлине байланыштуу өздөрүнүн мазмунун киргизгени менен, негизинен жарандык коом жана мамлекет түшүнүктөрүн аныкташкан, бирок анда жарандык коомдун заманбап мүнөздөмөлөрүнүн башталышын көрүүгө болот.

Жарандык коом идеясынын эволюциясынын кийинки этабы Жаны мезгилде башталат жана өнөр жайдын өнүгүшү, капиталисттик коомдук мамилелердин пайда болушу менен байланыштуу. Бул мезгилде жарандык коом үчүн үч негизги теориялык позиция пайда болот – англо-америкалык, француз жана немис. Көпчүлүк изилдөөчүлөрдүн айтымында, Жаны мезгилде “жарандык коом” түшүнүгүн биринчилерден болуп англис философу материалист Т.Гоббс колдонгон. “Табигый жана саясий мыйзамдардын элементтери”, “жаран жөнүндө” жана “Левиафан, же чиркөө жана жарандык мамлекеттин формасы жана күчү” аттуу эмгектеринде англис материалисти коомдун, мамлекеттин жана инсандын көйгөйлөрүн карайт.

Гоббс Платондун табигый теңсиздик постулатына жана Аристотелдин адамдын коомдук жандык катары тезисине каршы чыккан. Англис философу бардык адамдар табиятынан бирдей жана биригүүгө умтулбайт деп ишенет. “Табигый”, жаратылыш абалындагы адамдардын тең укуктуулугу жана өзүмчүлдүгү аларды “баарына каршы согуш”, “жакырчылык, жийиркеничтүү, жалгыздык, жапайычылык, наадандык” деп айыптайт (Гоббс, Т., М., 1989, 373-б.). Бирок өзүн-өзү сактоо инстинкти аларды коомдук келишим түзүүгө жана “табигый абалдан”, “жарандык абалга” өтүүгө түртөт. “Ушундай жол менен түзүлгөн биримдик мамлекет же жарандык коом деп аталат”, – деп жазат Т.Гоббс өзүнүн “жаран жөнүндө” (Гоббс, Т., М., 1989, 373-б.) аттуу эмегинде.

Гоббстун ою абоюнча, мамлекеттин эң жакшы түрү монархия болушу мүмкүн экенин эске алганда, ал абсолюттук монархия түрүндөгү автократиялык саясий режимге ыктаган. Ал эми америкалык саясат таануучулар К.Фридрих менен З.Б.Бжезинскийдин адилет ишеними боюнча мамлекеттин мындай теориясы мыйзам үстөмдүгү принцибине туура келбеген (Фридрих, К. Т, Режим доступа: ravroz.ru/files/friedrichbrzezinski.pdf). Мындан көрүнүп тургандай, “жарандык коом” термини англис философунда анын азыркы түшүнүгүнө карама-каршы келген мааниге ээ болгон. Гоббс жарандык коому мамлекеттен башка эч нерсе эмес. Ал эми акыркысы инсанды толугу менен өзүнө сиңирет.

Т.Гоббстун идеяларын анын замандашы Дж. Локк тарабынан өнүктүрүлгөн. Дж.Локк Т.Гоббс сыяктуу эле, жарандык коом табигый абалдан социалдык келишимдин натыйжасында

пайда болгон деп эсептеген. Эки философ тең табигый абалда бардык адамдар толугу менен эркин жана бирдей экенин белгилешкен. Бирок, эгерде Гоббс адамдардын табигый абалын “баарына каршы согуш”, “ар бир адамга каршы согуш” деп мүнөздөсө, анда Локктун табигый абалы “...тынчтыктын, жакшы ниеттин, өз ара жардамдын жана коопсуздуктун абалы” (Локк, Дж. М., 1988, 272-б.). Локк “коом” жана “жарандык коом” түшүнүктөрүн айырмалайт. Ал коом, адамдардын жыйындысы катары, дагы эле табигый абалда болгон деп эсептейт. Бул күйөөсү менен аялы, ата-энеси жана балдары, кожоюну жана кызматчысынан турган коом болгон (Локк, Дж. М., 1988, 307-б.).

Локк жарандык коомдун төмөнкүдөй аныктамасын берет: “бир бүтүнгө бириктирилген жана жалпы белгиленген мыйзам жана сот мекемеси бар жана алардын ортосундагы талаш-тартыштарды чечүү жана кылмышкерлерди жазалоо бийлиги бар адамдар жарандык коомдо болушат...” (Локк, Дж. М., 1988, 272-б.). Локктун жарандык коому бейтарап сот катары кызмат кылат,” туруктуу эрежелерди, калыс жана бардык тараптар үчүн бирдей болот” (Локк, Дж. М., 1988, 272-б.).

Англис философунун сөзү менен айтканда, “адамдарды мамлекетке бириктирип, өздөрүн өкмөттүн бийлигине өткөрүп берүүнүн эң чоң жана негизги максаты - алардын мүлкүн сактап калуу” (Локк, Дж. М., 1988, 334-б.). Менчик астында Локк мүлктү гана эмес, адамдын жашоосун жана эркиндигин да түшүнгөн. Коом жарандык (*societas civilis*) деп аталып калган, анткени анын негизи мамлекет (*societas civilis*) болуп саналат, анын негизги максаты-жамааттын башка мүчөлөрү, анын ичинде мыйзам чыгаруу бийлиги тарабынан ар бир жарандын өмүрүнө, эркиндигине жана мүлкүнө кол салуудан коргоо. Адамдын мүлкү, анын эмгегине негизделген, жарандык коомдун негизи болуп саналат жана ага эч ким кол салууга укугу жок. Локк жарандык коом мүлккө ээ болгон эркин жарандар бар жерде жана качан гана бар экенине ишенет.

Жарандык коомдун мыйзамдары мыйзам чыгаруу бийлиги тарабынан белгиленет жана бүтүндөй коомду жана ар бир инсанды өзүнчө сактоого жана өнүктүрүүгө багытталган. Жарандык коомдун ичинде мыйзамдардын сакталышын көзөмөлдөө жана анын тышкы саясий кызыкчылыктарын камсыз кылуу, тиешелүүлүгүнө жараша, аткаруу жана федералдык бийлик тарабынан чакырылган. Бул эки бийлик тең мыйзам чыгаруу бийлигинен алынган, ага баш ийген. Акыркысы, жарандык коомдун бардык мүчөлөрүнүн кызыкчылыктарын билдирип, өкүлчүлүктүү мүнөзгө ээ. Бирок ал элдин ишенимин актоону токтотсо, аны жок кылышы же алмаштырышы мүмкүн. Көрүнүп тургандай, Дж. Локк Аристотелдин мамлекеттеги бийликти бөлүштүрүү жана жарандык коомдогу жеке менчиктин ролу жөнүндө идеяларын иштеп чыккан.

Кээ бир изилдөөчүлөр буга чейин эле жалган экенин ойду айтышкан. Локк жарандык коом менен мамлекеттин бөлүнүшүнүн айрым негиздери пайда болгон, муну анын “башкаруу жөнүндө эки трактат” китебиндеги айрым сөздөр далилдеп турат (Коэн, Дж. Л., М., 2003, 136-б.). Чындыгында, аталган авторлор менен макул болуп, англис философунда жарандык коом менен мамлекетти айырмалоо тенденциясы белгиленип жаткандыгын белгилей кетүү керек. Бирок, жалпысынан, Гоббстун салтына ылайык, Локк жарандык коом жана мамлекет түшүнүктөрүн да аныктайт. Бирок жарандык коом-Локк мамлекети мурунку жарандык коомдон түп-тамырынан айырмаланат. Т.Гоббстун жарандык коому - бул мамлекеттик кызыкчылыктарды кайтарган жана абсолюттук бийликке ээ болгон кудуреттүү Левиафан. Дж.

Локктун пикиринде жарандык коом-бул адилеттүүлүктү, тартипти жана мүлктү коргоону камсыз кылган бейтарап соттун бир түрү.

Либерализмдин негиздөөчүлөрүнүн бири катары, Дж. Локк эркиндикти жана инсандын укуктарын жогорку жарандык баалуулуктар деп жарыялаган. Табигый, ажыратылгыс эркиндиктер жана укуктар менен катар, ар бир жаран жарандык укуктарга да ээ, алардын эң негизгиси мыйзам чыгаруу бийлигин тандоо укугу жана ага ишеним көрсөтпөө укугу болуп саналат. Гоббс болсо табигый эркиндиктерди четке какпастан, кулдан айырмаланып, ар бир жарандын жалгыз жарандык эркиндиги деп мекендештерге эмес, мамлекетке гана кызмат кылуу мүмкүнчүлүгүн атайт: “ар кандай башка эркиндик жарандык мыйзамдардан тышкары жана башкаруучуларга гана таандык” (Гоббс, Т., М., 1989, 370-б.).

Локк кемчиликсиз мамлекетте мыйзам өкүм сүрүшү керек деп ишенет, анын алдында мыйзам чыгаруучулардын өзүнө чейин бардыгы бирдей. Ал эми мурункусунун көз карашы боюнча, монархтын атынан чыккан жогорку бийлик мыйзамдардан жогору турат, ал эми калган субъекттер аларды так аткарууга милдеттүү. Акырында, эгерде Гоббс жеке адамдар өз мүлкүнүн абсолюттук ээси боло албайт деп эсептесе, анткени жеке менчик мамлекеттин бийлигине таандык болсо, анда Локк үчүн жарандардын менчиги жарандык коомдун жашоосунун зарыл шарты болуп саналат жана аны эч ким, анын ичинде мамлекет да тартып алууга укугу жок.

Либералдык салттар Дж. Локктун жарандык коомду түшүнүүсүн шотландиялык философ А. Фергюсон уланткан. Ал 1767-жылы жарык көргөн “жарандык коомдун тарыхынын тажрыйбасы” аттуу китебинде тарыхый процесстин логикасын түшүнүүгө аракет кылат жана адамзат коомунун өнүгүү тарыхын карайт. Ойчул адамзаттын тарыхый өнүгүүсү аң-сезимдүү эмес, стихиялуу процесс деп эсептейт жана анын натыйжасы “белгилүү бир элементтин өзөгүнө эптеп байкалаарлык болушунун натыйжасы” болушу мүмкүн (Фергюсон, А., М., 2000, 191-б.). Бул жерде, биз көрүп тургандай, Фергюсон материянын өзүн-өзү уюштуруусу жөнүндө синергетикалык идеяларды күткөн.

Шотландиялык философ адам баласы табиятынан ар дайым биримдикке умтулуп, жамааттарда жашаганына жана коом адамдын иш-аракетинин толук натыйжасы (Фергюсон, А., М., 2000, 36-б.). Шотландиялык ойчул үч баскычты бөлүп көрсөтөт: жапайычылык, варварчылык, цивилизация: коомдун өнүгүшүнө жеке менчиктин өнүгүү даражасына жараша. Ал өзүнүн атактуу эмгегинде алгачкы коомдун жапайылары мүлк менен али тааныш эмес экенин, варварларда мүлк мурунтан эле пайда болгонун, бирок ал мыйзамдар менен бекитиле электигин белгилейт. Акыры, коомдук өнүгүүнүн жыйынтыктоочу стадиясында жеке менчик мыйзам менен таризделет жана бул коомдун цивилизациялуулугунун негизги көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат. Буга байланыштуу Фергюсон мындай деп жазат: “Бул талаа меники болот: мен аны урпактарыма өткөрүп берем” деп биринчи айткан адам жарандык укуктун жана саясий институттардын негиздөөчүсү болгонун билген эмес” (Фергюсон, А., М., 2000, 189-б.).

Философ өзүнүн чыгармасында азыркы коомду бардык жаман иштери жана карама-каршылыктары менен сүрөттөйт жана ошол эле учурда кемчиликсиз жарандык коомдун образын тартат. Өз доорундагы коомду коммерциялык деп атап, Фергюсон мындай коомдо “улуулуктун зарыл шарты-байлык” (Фергюсон, А., М., 2000, 189-б) экенин кандайдыр бир терс басымы менен баса белгилейт. (Фергюсон, А., М., 2000, 279-б.). Жеке адамдар байлыкка

умтулууда өздөрүнүн меркантилдик кызыкчылыктарын көздөшөт жана бара-бара бири-биринен жана бүтүндөй коомдон обочолонуп, өздөрүнүн жакшы адеп-ахлактык сапаттарын жана жарандык сезимин жоготушат. Ошентип, коммерциялаштыруунун тескери таасири моралдык регрессия жана коомдун деградациясы болушу мүмкүн.

Шотландиялык ойчул үчүн “жарандык коом” түшүнүгү саясий эмес, экономикалык жана этикалык категория деп ойлошот. “Жарандык коомдун улуу максаты-жеке адамдардын бактысы: анткени аны түзгөн мүчөлөрдүн ар бири бактысыз болсо, коом кантип бактылуу боло алат?”- деп жазат ал (Фергюсон, А., М., 2000, 107-б). Жеке адамдын бактысы өзүнүн табигый күчүн жана талантын, адеп-ахлактык сапаттарын туура колдонуудан, ошондой эле “өзүн жамааттын мүчөсү катары көрсөтүүдөн” жана жалпы жыргалчылыкка жетүүгө умтулуудан турат (Фергюсон, А., М., 2000, 72-б). Жарандык коомдогу индивид-бул белгилүү бир социалдык статуска жана ага ылайыктуу артыкчылыктарга ээ, өз укуктарын жана эркиндиктерин билген жана коомдун башка мүчөлөрүнө урмат-сый менен мамиле кылган адам. “Жарандык коомдун көйгөйлөрүн чечүү бир гана нерсени камтыбайт” бийликти колдонуу таланты, акылмандык, ынандыруу күчү” болуу абзел, - дейт Фергюсон (Фергюсон, А., М., 2000, 386-б.).

Инсандын экономикалык эркиндигин Фергюсон бир жагынан менчик укуктарын бекемдөө жана коргоо, экинчи жагынан ага кылмыш жасоого тыюу салган чектөөлөрдүн болушу деп түшүнөт. Көрүнүп тургандай, Фергюсон эркиндик көйгөйүнө диалектикалык мамиле жасап, эркиндик белгилүү бир укуктардын болушу гана эмес, коомдо белгиленген мыйзамдарды сактоо зарылдыгы экендигин белгилейт. Ошол эле учурда эркиндик – бул жогорудан келген кандайдыр бир белек эмес, жарандык коомдун мүчөлөрүнө алар болгону үчүн эле автоматтык түрдө бериле турган нерсе эмес, “ар бир адам өзү үчүн коргоого даяр болушу керек болгон укук” (Фергюсон, А., М., 2000, 372-б.). Бул жеке адам активдүү жарандык позицияны ээлегенде гана мүмкүн болот.

Мамлекеттик башкаруунун эң маанилүү принциби катары Фергюсон бир адамдын же органдын колундагы бийликти монополизациялоого мүмкүндүк бербеген текшерүүлөр жана тең салмактуулуктар системасынын бар экендигин туура жарыялаган. Ошентип, А. Фергюсон жарандык коом- бул жеке менчикти мыйзамдуу бекемдөө менен бирге пайда болгон цивилизациялуу коом. Мындай коомдун маанилүү белгиси болуп бардык мамилелерди коммерциялаштыруу жана мамлекет менен тыгыз байланыш саналат. Жарандык коомдун башкы субъектиси болуп белгилүү бир укуктарга жана милдеттерге ээ болгон, өзүнүн жеке кызыкчылыктарын коргогон жана жалпы жыргалчылыкка жетишүүгө умтулган жарандар эсептелет.

Британ философторунун салтын англис тектүү америкалык агартуучу Т. Пейн иштеп чыккан. Ал жарандык коом мамлекетке чейин пайда болгон жана өз ара көз карандылыкка жана жарандардын кызыкчылыктарына негизделген тынчтык мамилелери үстөмдүк кылган табигый социалдык абал деп ырастаган. Кандайдыр бир учурда “милдет жана сүйүү сезимдери алсырай баштайт” жана тартип менен адилеттүүлүктү сактоо максатында адамдар сүйлөшүп, мамлекет түзүшөт (Пейн, Т., М., 1959, 22-б). Т. Пейн философтордун биринчиси мамлекет менен жарандык коомду кескин түрдө карама – каршы коет: “коом биздин муктаждыктарыбыз менен, ал эми өкмөт биздин жамандыктарыбыз менен түзүлөт: биринчиси биздин жыргалчылыгыбызды оң импульстарга бириктирип, экинчиси терс, жамандыктарыбызды

ооздуктайт. Бири жакындашууга, экинчиси араздашууга үндөйт (Жапаралиев, 2023, 119-120-б.).

Ошондуктан, коом кандай гана абалда болбосун, жакшылык, өкмөт жана эң жакшы нерсе – зарыл болгон жамандык, эң жаман учурда-чыдагыс жамандык” (Пейн, Т., М., 1959, 21-б.). Агартуучунун пикири боюнча, мамлекет коомдогу ачык консенсустун натыйжасында пайда болгондо гана мыйзамдуу деп эсептелет. Анын үстүнө мамлекеттин алдында анын түзүлүшүн мыйзамдаштырган конституция турат. Америкалык ойчул мамлекет элге кызмат кылып, аны эл өзү жаратышы керек деп эсептеген. Ошондуктан, оптималдуу мамлекеттик түзүлүш, анын пикири боюнча, өкүлчүлүктүү демократия болгон.

Англис жана америкалык философтордон кийин француз агартуучулары жарандык коомдун көйгөйлөрүнө чоң көңүл бурушкан. Ошентип, Ш. Монтескье жарандык коомду тарых философиясынын позициясынан караган. Жарандык коом табигый абалдан, үй-бүлөдөн жана тарыхый убакыттан кийин тарыхый өнүгүүнүн натыйжасында пайда болот. Табигый абал, Монтескье боюнча, кастык эмес, тынчтыктын абалы. Тынчтыкка умтулуу - бул “адамдын табигый мыйзамы” (Монтескье, Ш. Л., М., 1955, 7-б.). Адамдын дагы бир маанилүү табигый мыйзамы-бул коомдо жашоону каалоо. Адамдар коомго аралаша баштаганда, алардын ортосунда атаандаштык жана согуш башталат, анын алдын алуу үчүн мыйзамдарды орнотуу зарыл. Философ өзү бул жөнүндө мындай деп жазган: “табигый абалда адамдар бирдей төрөлүшөт, бирок алар бул теңдикти сактай алышпайт; коом аны алардан тартып алат жана алар мыйзамдардын аркасында гана тең болуп калышат” (Монтескье, Ш. Л., М., 1955, 107-б.).

Эркиндик жөнүндө сөз кылып жатып, француз философу анын үч түрүн аныктаган: философиялык, саясий жана жарандык. Философиялык эркиндик, Монтескье боюнча, “биздин эркибиздин тоскоолдуксуз көрүнүшүндө” болгон (Монтескье, Ш. Л., М., 1955, 178-б.). Жарандык эркиндик – бул “мыйзамдар уруксат берген нерселердин бардыгын жасоо укугу” (Монтескье, Ш. Л., М., 1955, 145-б.). Ал эми “эркиндик саясий биздин коопсуздугубузда, же жок дегенде биздин коопсуз экенибизге болгон ишенимибизде” турат (Монтескье, Ш. Л., М., 1955, 178-б.). Саясий эркиндик, Монтескьенин ишеними боюнча, бийликти мыйзам чыгаруу, аткаруу жана сот бийлигине бөлүштүрүү жана алардын ортосундагы тең салмактуулуктун реалдуу системасы болгондо гана мүмкүн болот.

Дагы бир француз агартуучусу Жан-Жак Руссо жарандык коом адамзаттын тарыхый өнүгүү этаптарынын биринде пайда болгон деп эсептеген. “Адамдар ортосундагы теңсиздиктин келип чыгышы жана негиздери жөнүндө дискурс” аттуу эмгегинде философ адамзат тарыхын коомдо үч социалдык төңкөрүш болгон теңсиздиктин прогрессивдүү өнүгүшү катары көрсөткөн. Биринчи төңкөрүштөн кийин урууларга бириккен үй-бүлөлөр пайда болот. Социогенездин бул алгачкы мезгилин ал адамзат тарыхынын “Алтын доору” деп атаган, анда адамдар эркин, бактылуу жана көз карандысыз болгон. Руссонун экинчи төңкөрүшү жеке менчиктин пайда болушуна жана натыйжада эгалитаризмдин жоголушуна жана жарандык коомдун түзүлүшүнө байланыштуу. Жарандык коомдун пайда болушун ал мындайча түшүндүрөт: “жер тилкесин биринчилерден болуп тазалаган: бул меники, ж. б. – жарандык коомдун чыныгы негиздөөчүсү болгон” (Руссо, Ж.-Ж., М., 1998, 106-б.).

Ж. -Ж. Руссо жеке менчиктин пайда болушу адамдардын теңсиздигине алып келди деп ишенет, анда коом тынчтык жана социалдык теңдик абалынан согуш жана чыр абалына өттү. Демек, жарандык коом коомдук келишим аркылуу мамлекетке айланат. Мамлекет коомдук

коопсуздукту жана жарандык эркиндикти камсыз кылышы керек. Бирок, азыркы мамлекет, агартуучу белгилегендей, экономикалык теңсиздикти биротоло ырастай, аны саясий теңсиздик менен толуктайт.

Ошентип, макаланын сонунда белгилей кетүүчү нерсе, жарандык коомдун идеясынын эволюциясы тарыхый жана концептуалдык-теориялык жактан бири-бири менен байланышкан ар кандай социалдык философиялык парадигмалардын ырааттуу өзгөрүшү катары кызмат кылат. Жалпысынан алганда, алардын бардыгы жарандык коомдун классикалык чечмелөөсүн билдирет, ага ылайык жарандык коомдун башкы субъектиси инсан болуп саналат, анын өзгөчөлүктөрү ой жүгүртүү жөндөмү, эрк эркиндиги жана ажыратылгыс табигый укуктар бар. Бул мүнөздөмөлөр жарандык коомдун негизги институттары болгон ар кандай ассоциациялардын жана жамааттардын кызыкчылыктарынын жалпылыгына негизделген билим берүүгө өбөлгө түзөт. Жарандык коомдун мындай жоромолдорунун келип чыгышы коомдук келишимдин ар түрдүү теориялары болгон.

Колдонулган адабияттар

1. Платон. Государство [Текст] / Платон // Платон. Собр. соч.: в 4-х т. – М., 1994. – Т. 3. 79-420 -бб.
2. Аристотель. Политика [Текст] / Аристотель // Аристотель. Соч.: в 4-х т. – М., 1983. – Т. 4. 376-644-бб.
3. Гаджиев, К. С. Гражданское общество и правовое государство [Текст] / К. С. Гаджиев // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1991. – № 9. 5- 18-бб.
4. Цицерон, М. Т. Диалоги [Текст] / М. Т. Цицерон. – М.: Ладомир: Наука, 1994. – 224 б.
5. Гоббс, Т. О гражданине [Текст] / Т. Гоббс // Гоббс Т. Соч.: в 2-х т. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. 270-506-бб.
6. Фридрих, К. Тоталитарная диктатура и автократия [Электронный ресурс] / К. Фридрих, З.Б. Бжезинский. – Режим доступа: pavroz.ru/files/friedrichbrzezinski.pdf. – Загл. с экрана
7. Локк, Дж. Два трактата о правлении [Текст] / Дж. Локк. // Локк Дж. Соч.: в 3-х т. – М., 1988. – Т. 3. 137-405-бб.
8. Жапаралиев Ш. Хабермас и интернет: обратная трансформация публичной сферы в эпоху новых медиа? Мировая экономика и международные отношения, 2023, т. 67, № 7, сс. 118-126. <https://doi.org/10.20542/0131-2227-2023-67-7-118-126>. EDN: JXNOPG.
9. Фергюсон, А. Опыт истории гражданского общества [Текст] / А. Фергюсон; пер. с англ. И. И. Мюрберг; под ред. М. А. Абрамова. – М.: РОССПЭН, 2000. – 389 б.
10. Пейн, Т. Избранные сочинения [Текст] / Т. Пейн; пер. с англ. А. С. Богомолова [и др.]. – М.: Изд-во АН СССР, 1959 – 421 б.
11. Монтескье, Ш. Л. О духе законов [Текст] / Ш. Л. Монтескье // Монтескье Ш.Л. Избранные произведения / общ. ред. и вступит. ст. М. П. Баскина.– М., 1955. 163-734-бб.
12. Руссо, Ж.-Ж. Рассуждение о происхождении и основаниях неравенства между людьми [Текст] / Ж.-Ж. Руссо // Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты: пер. с фр. – М., 1998. 51-150-бб.